

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 1.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **BARABÁS GÁBOR**
VIOLA OPOLEI HERCEGNŐ ÉS KÁLMÁN SZLAVÓN HERCEG
- **GYÖRKÖS ATTILA**
MAGYAR–FRANCIA DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK
A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN (1457–1490)
- **CSÁKÓ JUDIT**
MAGYARORSZÁGI MESTER A FRANCIA ERETNEKEK ÉLÉN?
- **PÉTERFI BENCE**
A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÉS A BAJOR HERCEGSÉG
DIPLOMÁCIAI-POLITIKAI KAPCSOLATAI A 15–16. SZÁZADBAN
- **SZEMLE**
VARGA SZABOLCS, KELENHEGYI ANDOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 1.

TARTALOM

A középkori diplomácia és a Szentszék (Skorka Renáta)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Barabás Gábor: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. Egy historiográfiai vita margójára	5
Maléth Ágnes: Gui de Boulogne magyarországi itineráriuma	29
Uhrin Dorottya: Kutyafejűek és marhalábúak. 13. századi mongol kifejezések a Historia Tartarorumban	43
Györkös Attila: „Hosszú és érett mérlegelés után beleegyezett a szövetségbe.” Magyar–francia diplomáciai kapcsolatok a késő középkorban (1457–1490)	61
Csákó Judit: Magyarországi mester a francia eretnekek élén? Néhány megjegyzés az 1251. évi pásztorkeresztes mozgalom történetének elbeszélő forrásaihoz	79
<i>Műhely</i>	
Péterfi Bence: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században. Hungarikakutatók a müncheni levél- és kéziratárakban	113
<i>Visszhang</i>	
Lővei Pál: Zsigmond király Konstanzban, 2014	145
<i>Szemle</i>	
Régi egregiusok (Varga Szabolcs)	153
Megtérés a kontextushoz (Kelenhegyi Andor)	157
Rendiség és honvédelem Horvátországban és Szlavóniában a 16. században (Varga Szabolcs)	160

Jelen számunkat Skorka Renáta szerkesztette.

CONTENTS

Medieval Diplomacy and the Holy See (Renáta Skorka)	1
<i>Studies</i>	
Gábor Barabás: Duchess Viola of Opole and Coloman, Duke of Slavonia. Contribution to a Historiographical Dispute	5
Ágnes Maléth: Some Remarks on the Itinerary of Cardinal Gui de Boulogne in Hungary	29
Dorottya Uhrin: The Dog-headed, Cow-footed Men. Mongolian Words in the Historia Tartarorum	43
Attila Györkös: "After long and mature deliberation, he accepted the alliance." Franco-Hungarian Diplomatic Relations in the Late Middle Ages (1457-1490)	61
Judit Csákó: A Hungarian Master at the Head of the French Heretics? Some Remarks on the Narrative Sources of the Movement of the Pastoureaux in 1251	79
<i>Workshop</i>	
Bence Péterfi: Diplomatic and Political Relations between the Kingdom of Hungary and the Duchy Bavaria in the 15 th and 16 th Centuries	113
<i>Echo</i>	
Pál Lővei: King Sigismund in Konstanz, 2014	145
<i>Book Reviews</i>	
Old "Egregii" (Szabolcs Varga)	153
Converting to the Context (Andor Kelenhegyi)	157
Estates and Defence in Croatia and Slavonia in the 16 th Century (Szabolcs Varga)	160

SZERZŐINK

Barabás Gábor, PhD, tudományos munkatárs, Pécsi Tudományegyetem BTK • Csákó Judit, tudományos segédmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Györkös Attila, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem BTK • Kelenhegyi Andor, doktorandusz, Közép-európai Egyetem (CEU) • Lővei Pál, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, MTA BTK Művészettörténeti Intézet • Maléth Ágnes, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Péterfi Bence, fiatal kutató, MTA BTK Történettudományi Intézet • Skorka Renáta, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Uhrin Dorottya, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK • Varga Szabolcs, PhD, főiskolai docens, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

Rendiség és honvédelem Horvátországban és Szlavóniában a 16. században¹

A 19. század utolsó pár évtizedében a horvát–magyar politikai viszonyoknak köszönhetően olyan kitűnő horvát történészek foglalkoztak Szlavónia közjogi helyzetével, mint Franjo Rački, Ferdo Šišić és Vjekoslav Klaić. 1920 után azonban kutatásaik homlokterébe alapvetően Dalmácia, valamint a ma Boszniában található középkori horvát területek, illetve a szerb–horvát kapcsolatrendszer neuralgikus pontjai kerültek. Ezért nevezhető különösen értékesnek az az 1990 után felnőtt új generáció, melynek tagjai – szakítva az illír nemzet-szemlélettel – ismét a Habsburg Monarchia, illetve ezen belül a Magyar Királyság keretei között kívánják értelmezni a kora újkori horvát állam- és társadalomfejlődés főbb állomásait. Az új generáció tagja Nataša Štefanec is, a Zágrábi Tudományegyetem fiatal, ám már most is jelentős eredményeket felmutató oktatója, aki különböző munkáiban bécsi, grazi, zágrábi és budapesti stb. levéltárak forrásait is hasznosítva foglalkozik a 16. századi horvát-szlavón rendiség sajátosságaival. Több jelentős tanulmánya jelent meg angol nyelven,² IV. és V. Zrínyi Györgyről készült írása pedig magyarul is olvasható.³

Jelen monográfiájának alapjait a budapesti Közép-európai Egyetemen (CEU) megvédett disszertációja képezi, amely arra kereste a választ, hogy a katonai védelmi rendszer átszervezése során a horvát-szlavón rendek miképpen vettek részt a regionális határvédelemben és politikában. A szerzőt alapvetően három tényező motiválta: először is, hogy a nemzetközi szakirodalomban alig esik szó a horvát kora újkorról, másodsorban még az erről szóló munkákban is sokkal több figyelem összpontosul az állam abszolutista berendezkedésére, mint a rendekkel való közös kormányzásra, harmadszor pedig a szerző a Fedor Močanin és Karl Kaser által megkezdett munka nyomvonalán haladva az ekkor kiépülő katonai határőrvidék jellegét kívánta a kora újkori hadügyi forradalom kontextusában bemutatni. A vizsgált térség ugyan a középkori Szlavónia, valamint a középkori Horvát Királyság maradáka, ám Štefanec sok esetben kitekint a végvárrendszert finanszírozó Belső-Ausztria tartományaira (Krajnára, Karintiára, Stájerországra), illetve a Dráva és a Balaton közötti keresztény kézen maradt területekre. Időben elsősorban a 16. század középső harmada kap kiemelt szerepet, az ezt megelőző évtizedekre inkább előzményként tekint a szerző, a szá-

1 Štefanec, Nataša: *Država ili ne. Ustroj vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb, Srednja Europa, 2011. 563 p.

2 Štefanec, Nataša: *Demographic Changes on the Habsburg–Ottoman Border in Slavonia (c. 1570–1640)*. In: *Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie*. Hg.: Kurz, Marlene–Scheutz, Martin–Vocelka, Karl–Winkelbauer, Thomas. Wien–München, 2005. 551–578.

3 Nataša Štefanec: IV. és V. Zrínyi György. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában*. Szerk.: Bene Sándor–Hausner Gábor. Bp., 2007. 87–112.

zad végi konszolidációs folyamatokra pedig többnyire a konklúzióban utal, ám sok esetben azért elidőzik a 16–17. század fordulójánál, ami jóval több egyszerű kitekintésnél. Mindezek a módszertani elképzelések, tér- és időbeli „lehatárolások” alapvetően hordozzák a kötet újszerűségét és egyben a kutatási szempontok korlátait is.

A munka első fejezetében (11–55.) a kutatás fentebb már leírt céljairól olvashatunk. A forrásokat és a szakirodalmat bemutató alfejezetből kitűnik, hogy a szerző mindenképp előtt a bécsi *Kriegsarchiv* és a grazi *Steiermärkisches Landesarchiv* anyagára támaszkodott, illetve a szintén Grazban található *Univesitätsbibliothek* kéziratárában őrzött, az 1578. évi tanácskozásokra vonatkozó iratokból dolgozott. Más állagokból rendkívül szisztematikusan válogatott, ami természetesen érthető, ám – ahogy arra később kitérek – egyéb tekintetben mégis elgondolkodtató.

Ugyancsak itt kell megemlíteni, hogy a bevezető fejezetben a Habsburg Monarchiába illeszkedő Magyar Királyság, valamint Horvátország sorsát a – magyar szakirodalomban általában mostohán kezelt – Cseh Királyság helyzetével veti össze, és megállapítja, hogy előbbieket számos egyéb tényező mellett az oszmán katonai fenyegetettség kényszerítette alapvetően más szituációba. A hasonlóságok kapcsán a szerző kiemeli, hogy a cseh tartomány élén álló *Oberstburggraf* vagy *Prorex* a király helyettese és egyszersmind a rendek legfőbb képviselője volt, akárcsak a horvát-szlavón területek élén álló bán, akinek a helyzete lassan szilárdult meg a kora újkorban. Ezt a későbbiekben érdemes árnyalni, ugyanis a cseh helytartóval ebben az időszakban csak a magyar nádor, illetve a helytartó pozíciója vehető össze, a Habsburg uralkodó igazgatási és hatalomgyakorlási szempontból a Drávától délre fekvő területekre a magyar kormányzerveken keresztül gyakorolt hatást. Ezalól egyedül a katonai igazgatás jelentett kivételt, így nem véletlen, hogy a katonai határőrvidékkel foglalkozó korábbi kutatások szinte teljesen negligálni tudták a parallel magyar berendezkedéssel való összevetést, és mindenképp a kötet javára írandó, hogy ez a szempont is szerepel benne.

A mű legnagyobb érdeklődésre számot tartó fejezete a tartomány nemesi társadalmát vizsgálja (55–139.). Ebben először a Magyar Királyságra vonatkozó adatok kerülnek bemutatásra, majd a helyi arányokról tájékozódhatunk. Kiderül, hogy a horvát-szlavón területeken, valamint a Muraközben a tartományi nemesség alig három százalékát tartozott a bárók közé, miközben az adózó porták háromnegyede az ő kezükben volt. Az *egregiusok* tíz százalékot tették ki, és számarányukhoz mérten részesültek a birtokokból, ahogy a köznemesség alsó rétege is majdnem akkora arányban (7,9 százalék) képviseltette magát. Ezzel szemben a nemesi kiváltsággal rendelkezők háromnegyedét alkotó kismemesség csupán az adózó porták 7,3 százalékát tartotta a kezében. Mindez a nagybirtok jelentős túlsúlyát mutatja, igaz, ez nem volt másképp a Drávától északra fekvő területeken sem. A szerző Pálffy Géza „nemzetek feletti” fogalmát kölcsönözve a bárói rétegről megállapítja, hogy etnikailag homogén volt, az Erdődyekről, Nádasdyakról, illetve Bánffyakról ebben a korban nem lehet nemzetkaraktérológiai jegyek alapján beszélni. Ezt a megállapítást persze lehetne némileg finomítani, hiszen a nemesség *de jure* „natio hungarica” tagsága éppen ezeknél a családoknál döntően egybeesett a nyelvi és történeti identitással is, ám az itt nem említett Zrínyi, Draskovich, Ráttkay stb. famíliák esetében helytálló a megállapítás.

A fejezet valójában a német és a magyar szakirodalom, illetve a Werbőczy-féle jogi definíciók alapján helytálló összegzése a nemesi társadalom kora újkori rétegződésének és jellegzetességeinek. Ez elmondható a nemesi mobilitásról szóló részekről is, ahol egy család felemelkedésének alapját a katonai szerepvállalás, a hivatalviselés és a körültekintő házassági, illetve birtokpolitika egyvelege alkotta. Ennek illusztrálására a Krisanichok

(Križanić) példáját olvashatjuk, akik a 16. század elején Karlovac környékéről menekültek el biztonságosabb vidékre, majd az egyik családtag, Gáspár az 1570-es években Bihácson szolgált, ezzel kiérdemelte Turanj kapitányi tisztét, élete végére pedig össze tudott szedni annyi pénzt, hogy Krajna tartomány határán megvehetett egy kisebb birtokot. Gábor fia szintén a végeken szolgált, neki köszönhetően került a család birtokába a krajnai Trebnje uradalma. Az ő lánya élete folyamán háromszor özvegyült meg, első férjét a harcok során veszítette el, a másodikat a biológiai törekenység vette el, harmadszorra azonban sikerült bekerülni a bárói ranggal bíró Katzianerek közé, és ezzel végleg a krajnai rendek kötelékébe léptek. Még számos példát lehetne hozni – a szerző a Zrínyiek kapcsán ezt meg is teszi –, ám mindez csak árnyalatokban tér el a Magyarországon tapasztalt nemesi sorsoktól. Azt mindenesetre érdemes lenne komolyabban megvizsgálni, vajon van-e eltérés az osztrák tartományokba való áttelepülés, az ottani indigenátus megszerzésének volumenében a Drávától délre, illetve északra vitézkedő nemesi családok körében. A sokkal jelentősebb krajnai, karintiai, stájer katonai jelenlét miatt nem lenne meglepő, ha a horvát-szlavón nemesség nagyobb arányban integrálódott volna ausztriai társai közé, és ez újabb szemponttal gazdagítaná a tartomány eltérő fejlődési pályájának kutatását.

A társadalmi mobilitás vizsgálatánál érdemes lett volna figyelmesebben szemügyre venni a bárói címek adományozásának ütemét. A szerző ugyan egy rövid bekezdés erejéig kitért erre a kérdésre, ám az általa felvázolt lista rendkívül foghíjas, így különösebb következtetések levonására értelemszerűen nem alkalmas. A Draskovichok, Kasztellánffyok, Keglevichok és Ráttkayak mellett ugyanis a Kerecsényiek, Horváth-Stanchich Márk, a Gregorjánciak és a Konzskyak is eljutottak ebbe a pozícióba, sőt e bárói kinevezések zöme 1559–1603 közé, azaz bőven a vizsgált korszak határain belül esett. Az indoklásban szinte kivétel nélkül a katonai, illetve kisebbrészt az udvari szolgálat szerepelt, azaz a helyi elit valóban a kardjával küzdötte fel magát a társadalmi ranglétra legfelső fokaira.⁴ E folyamatnak az országos tendenciákkal való összevetése a közeljövő egyik fontos feladata. Szintén itt kaphatott volna helyet a királyi adományok bemutatása és elemzése, szükséges lett volna a helyi családok udvari kormányzervekben dolgozó tagjairól is szólni, valamint felhasználni a családi rezidenciákat (várak, kastélyok, udvarházak) a nemesi társadalom egyes tagjainak jobb megismeréséhez, sőt megértéséhez. Ezek azonban nem szerepelnek a szövegben, holott a szerző tökéletesen meg tudta volna oldani a feladatot.

Nataša Štefanec könyvének legnagyobb érdeme, hogy minden esetben igyekezett a helyi történések és intézményeket a magyarországi eseményekbe integráltan szemlélni. Külföldi szerzőtől szokatlanul bőségesen használja az újabb magyar szakirodalmat, láthatólag igyekezett minden részkérdésben tájékozódni. A vállalt téma gazdagsága miatt azonban ez nem mindig sikerül, ami egyébként nem feltétlenül a szerző hibája, hiszen sok esetben még a magyar történetírás sem tud határozottan állást foglalni abban a kérdésben, vajon mikor is vált kétkamarássá a magyar országgyűlés. Štefanec számára a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy kutatásait a teljes magyar intézmény- és társadalomtörténet keretei között kellett volna elhelyeznie, erre pedig természetesen nem volt maradéktalanul képes. Ettől függetlenül akár a báni tisztségről, akár a rendi gyűlésekről, akár a királyi udvarral való kapcsolattartásról szóló részeket nézzük, mindenhol tárgyyszerű leírással találkozhatunk.

4 Varga Szabolcs: Erdődyek, Kerecsényiek, Ráttkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században (Vázlat). In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk.: Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen, 2014. 237–253.

A kötet legnagyobb része (139–323.) az 1578. évi Bruck an der Murban lejátszó-dott tárgyalássorozattal és az ehhez köthető forrásokkal foglalkozik. Ezzel kapcsolatban nem lép túl a magyar történettudomány által már feltárt ismeretek horizontján, ám megállapításai horvát nyelven mindenképp újdonságként hatnak.

A kötet szerkezetével csupán akkor lehet vitába szállni, ha fő kérdésnek nem a katonai végvidék megszervezését, hanem a horvát-szlavón nemesi társadalom és tartományi közigazgatás működését tekintjük. A nemességnek ugyanis nem csupán a katonáskodás, hanem az adózás és az igazságszolgáltatás működtetése, azaz a polgári funkciók ellátása is a feladatai közé tartozott. Előbbiről a következő fejezetben viszonylag sok szó esik, ám ezen állítások mindegyike a Josip Adamček és Ivan Kampuš által kiadott állami adóösszeírásokon és az azokból készült feldolgozásokon alapul, az egyes birtokok valódi adózó állapotáról hiteles(ebb)en tájékoztató uradalmi anyagok sajnos hiányoznak.

A nemesség civil közigazgatásban betöltött szerepének bemutatására a hiteleshelyi levéltárak mellett mindenképp figyelembe kellett volna venni a családi és vármegyei levéltárakat is. Ezek nagy része Zágrábban, vagyis elérhető közelségben található. Úgy érzem, hogy a hadtörténetírás évszázados beidegződése ma is hat, ezért mindenáron a 18. századi katonai határőrvidék előzményeiből kívánják bemutatni a horvát-szlavón államfejlődést, pedig a határőrvidék megszületésének hátterét éppen fordítva, a tartományi közigazgatás és társadalomtörténet felől lehet megérteni.

A kötet végén függelékként mintegy ötvenoldalmi forrásközlést találunk, ahol táblázatba rendezve láthatjuk a belső-ausztriai rendek által készített tervezeteket a horvát-szlavón végvidéken álló várak katonaságáról. A grazi levéltárból származó források eddig, ebben a formában ismeretlenek voltak Magyarországon, közreadásuk mindenképp dicséretes. A munkát bőséges nemzetközi szakirodalom zárja, amelyből az egyes részproblémákat illetően széles körben tájékozódhat az olvasó. A szerző kitűnő könyve a téma megkerülhetetlen monográfiája lesz a következő években.

Varga Szabolcs